

Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, ΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ, ΑΠΟ ΤΙΣ ΟΧΘΕΣ ΤΟΥ ΤΑΜΕΣΗ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ (ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2024)

Παναγιώτης

Μαντζούφας

Καθηγητής Συνταγματικού
Δικαίου

Νομική Σχολή ΑΠΘ

Η βασική ιδέα που διατρέχει το συνολικό έργο του Ν. Αλιβιζάτου είναι ότι οι θεσμοί –η στερεότητά τους, η καλή τους λειτουργία– είναι το στοιχείο που εξασφαλίζει ομαλό πολιτειακό βίο, οικονομική σταθερότητα και κοινωνική συνοχή, συχνά πέρα και πάνω από τα πρόσωπα που τους στελεχώνουν.

Αν ισχύει αυτή η θέση τότε γιατί ο Αλιβιζάτος, ενώ στα περισσότερα έργα του τονίζει την ιστορική καταγωγή των θεσμών, δηλαδή μια θεσμική ανάλυση του πολιτεύματος, εδώ στρέφει την προσοχή του στον ρόλο που έπαιξαν σημαίνουσες προσωπικότητες του ελληνικού βίου στη θεμελίωση των θεσμών;

Νομίζω ότι στο νέο έργο του δίνει πειστικές απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα, καθώς είναι ευδιάκριτη και τεκμηριωμένη η συμβολή των συγκεκριμένων αρχιτεκτόνων του πολιτεύματος, διότι και οι τέσσερις αυτές προσωπικότητες (Α. Μαυροκορδάτος, Χ. Τρικούπης, Ε. Βενιζέλος και Κ. Καραμανλής) αλλά και οι τρεις εν ευρεία εννοία συνοδοιπόροι τους (Α. Κοραής, Α. Παπαναστασίου, Η. Ηλιού) –τουλάχιστον όσοι κατόρθωσαν να εφαρμόσουν τις απόψεις τους– δεν περιορίστηκαν στην άκριτη εφαρμογή πετυχημένων πολιτειακών προτύπων από αλλοδαπές έννομες τάξεις, αλλά στοχάστηκαν σοβαρά πάνω στη λειτουργία του πολιτεύματος σε σχέση με το ιστορικό πλαίσιο και τις συνθήκες της εποχής τους, ενσωματώνοντας θεσμικά χαρακτηριστικά αλλοδαπών εννόμων τάξεων προσαρμοσμένα στις ανάγκες του εγχώριου πολιτικού συστήματος.

Η έρευνα του Ν. Αλιβιζάτου και η συνεχής εντριβή του με το θεσμικό μας παρελθόν του επέτρεψε να εντοπίσει και να αναδείξει αυτά τα στοιχεία και να τα συνδέσει με την προσωπικότητα των συγκεκριμένων πολιτικών, μέσα από την οποία αποτυπώνεται μια επιτυχημένη –σε γενικές γραμμές και με τις δέουσες

επιφυλάξεις– πορεία της χώρας που την κατατάσσει σήμερα στα τριάντα πιο ανεπτυγμένα κράτη του κόσμου.

I. Ο Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ ΕΜΠΝΕΥΣΤΗΣ ΕΝΟΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΜΕ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ

Θα αφιερώσω ορισμένες παρατηρήσεις σε κάθε έναν από τους αρχιτέκτονες του πολιτεύματος, ξεκινώντας από τον Α. Μαυροκορδάτο. Ο Αλιβιζάτος εκτιμά ότι δύο ήταν τα κίνητρα του Μαυροκορδάτου για την υιοθέτηση εθνικού Συντάγματος: Αφενός η υπέρβαση των τοπικισμών και η κατάκτηση μιας εθνικής ενότητας, και αφετέρου η μέριμνα να δοθεί η εντύπωση στους ευρωπαίους ότι ο αγώνας των επαναστατημένων Ελλήνων είναι πρωτίστως εθνικός και δεν αποβλέπει στην κοινωνική ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης.

Σωστά επισημαίνει ότι ο Μαυροκορδάτος την περίοδο της επανάστασης γνώριζε ότι από τα γνωστά πολιτεύματα της εποχής –μοναρχικό σύμφωνα με το γαλλικό Σύνταγμα του 1791 και τα πολιτεύματα των περισσότερων κρατών της εποχής, προεδρική δημοκρατία σύμφωνα με το πολίτευμα της Αμερικής και κοινοβουλευτικό σύμφωνα με το αγγλικό πρότυπο, αλλά και το γαλλικό Σύνταγμα του 1795– το πολίτευμα που θα βασιζόταν στα χαρακτηριστικά μιας πολυπρόσωπης εκτελεστικής εξουσίας (εκτελεστικό) και μιας αντιπροσωπευτικής Βουλής (βουλευτικό) ήταν μάλλον εκείνο που ανταποκρινόταν στις συνθήκες του αγώνα, λόγω του κατακερματισμού των δυνάμεων και των διαφορετικών συμφερόντων που εκπροσωπούσαν οι συμμετέχοντες στην επανάσταση. Το πολιτειακό αυτό σχήμα υπηρετούσε τον πολυκεντρισμό και έφερνε μια ισορροπία στα αντικρουόμενα πολιτικά συμφέροντα των επαναστατημένων Ελλήνων.

Η διαφοροποίηση του Συντάγματος της Τροιζήνας (1827) που προέβλεπε Κυβερνήτη, αλλά και η διατήρηση του ρόλου της Βουλής, οφειλόταν στην αλλαγή των συνθηκών του πολέμου και σε γεγονότα όπως οι εμφύλιοι πόλεμοι και η έλευση του Ιμπραήμ, καθώς και στη θεσμική προετοιμασία του εδάφους για την ανάθεση του ρόλου αυτού στον Ι. Καποδίστρια. Ο ίδιος ο Καποδίστριας, όπως προκύπτει από τη δράση του ως Κυβερνήτη, θεωρούσε ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί αποτελούν εμπόδιο στη διαδικασία συγκρότησης ενός κράτους, ενώ οι αντιπροσωπευτικοί και γενικότερα οι ενδιάμεσοι θεσμοί δυσχεραίνουν την αδιαμεσολάβητη σχέση του Κυβερνήτη με τον λαό και την επίτευξη των εθνικών στόχων. Με τον απολυταρχισμό του Καποδίστρια διαφωνούσε ο Μαυροκορδάτος και για αυτό μετατράπηκε από υποστηρικτή σε πολέμιό του.

Θα μπορούσαμε να πούμε, γενικά, ότι ο συνταγματισμός ως ιδεολογία και το Σύνταγμα ως τύπος μπορούσαν να υποδεχθούν τις επιδιώξεις όλων των ισχυρών κοινωνικών ομάδων στην επανάσταση και σε αυτό το στοιχείο έγκειται η διάδοση και τελικά η επικράτησή του. Ήταν ένα κίνημα στο οποίο ο καθένας μπορούσε να επενδύσει διαφορετικές προσδοκίες, έστω και αν δεν είχε σαφή αντίληψη για τις δεσμεύσεις και τους περιορισμούς που συνεπάγονταν η αποδοχή των ιδεών αυτών. Υπό αυτή την έννοια, τα επαναστατικά Συντάγματα και οι φιλελεύθερες και δημοκρατικές αρχές που περιείχαν λειτούργησαν περισσότερο ως σύνολο διακηρύξεων μιας πολιτειακής ταυτότητας με έκδηλα συμβολικά χαρακτηριστικά.

Είναι αναμφίβολο ότι τα επαναστατικά Συντάγματα –στο μέτρο που εφαρμόστηκαν– άσκη-

σαν μια σημαντική παιδευτική και ιδεολογική λειτουργία, εξοικειώνοντας έτσι τους Έλληνες με μια μορφή άσκησης της εξουσίας διαφορετική από αυτή που είχαν συνηθίσει την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας και που έκτοτε θα αποτελέσει σημείο αναφοράς όλων των πολιτικών παρατάξεων, μολοντί ο φιλελευθερισμός ως ιδεολογία είναι αμφίβολο αν επικράτησε του κοινοτικού πνεύματος. Με απλά λόγια οι επαναστατημένες κοινότητες έπρεπε να μετατραπούν σε μια οργανωμένη κοινωνία υπό ένα εθνικό κράτος¹. Αυτή η κεντρική ιδέα βρίσκεται στη βάση της προσήλωσης του Μαυροκορδάτου στον θεσμό του Συντάγματος, η οποία δεν τον εμπόδισε συγκυριακά να το απαρνηθεί όταν συναίνεσε στην έλευση του Όθωνα και να το επαναφέρει όταν συνέβαλε καθοριστικά στην επιβολή του Συντάγματος του 1844 που κατοχύρωσε το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας, αλλά και περιορισμένα ως μέλος της επιτροπής που κατάρτισε το Σύνταγμα του 1864.

II. Ο Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ΚΑΙ Ο ΑΓΓΛΙΚΟΣ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΣ

Ο επόμενος αναβαθμός στην πορεία προς τη συνταγματική ολοκλήρωση που έχει κατάληξη του Σύνταγμα του 1975 συνδέεται με την κυρίαρχη παρουσία του Χ. Τρικούπη, ο οποίος περισσότερο από τη συμβολή του στο Σύνταγμα του 1864 και τη βασιλευόμενη δημοκρατία έμεινε στην ιστορία κυρίως λόγω της καθιέρωσης της πρωτοποριακής για την εποχή της αρχής της δεδηλωμένης και της καθιέρωσης του κοινοβουλευτισμού στην αγγλική πλειοψηφική εκδοχή του. Αυτή τη συμβολή τεκμηριώνει ο Ν. Αλιβιζάτος με μια πλούσια επιχειρηματολογία και πρωτότυπα ανεκδοτολογικά αρχειακά τεκμήρια, τονίζοντας ότι ήταν μια πορεία κοπιώδης και κάθε άλλο παρά ανέφελη. Έμπνευση του Τρικούπη αποτέλεσε ο αγγλικός κοινοβουλευτισμός, την εξέλιξη του οποίου είχε την ευκαιρία να παρακολουθήσει στην πηγή του ως γραμματέας του πατέρα του Σ. Τρικούπη, πρέσβη της Ελλάδος στο Λονδίνο. Στην εποχή του Χ. Τρικούπη, στον αγγλικό κοινοβουλευτισμό, από μακρού ήδη, είχε εμπεδωθεί ο περιορισμένος ρόλος του στέμματος και η εξάρτηση της Κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Κάτω Βουλής. Στην Ελλάδα αυτό το πρότυπο δεν είχε επιβληθεί διότι το στέμμα παρενέβαινε, νοθεύοντας το εκλογικό αποτέλεσμα δια της εύνοιας Κυβερνήσεων μειοψηφίας της αρεσκείας του, εντός ενός κατακερματισμένου Κοινοβουλίου. Αν σταματούσαν αυτές οι παρεμβάσεις –όπως αναπτύσσει ο Τρικούπης στο άρθρο του «Τις πταίει» το 1875– θα οδηγούμασταν στη σύμπτυξη των κοινοβουλευτικών δυνάμεων σε δύο βασικά κόμματα που θα εναλλάσσονταν στην εξουσία. Αυτή ήταν η πεμπτουσία του αγγλικού κοινοβουλευτισμού, την οποία ο Τρικούπης οραματιζόταν ως το κατάλληλο πολίτευμα για τη χώρα, και το κατόρθωσε δια της καθιέρωσης της αρχής της δεδηλωμένης ως συνθήκης του πολιτεύματος. Έκτοτε, παρά τις λίγες εξαιρέσεις, η αρχή της δεδηλωμένης αποτέλεσε σταθερά του πολιτεύματος η οποία, σε συνδυασμό με το εκλογικό σύστημα, καθιέρωσαν ένα σύστημα πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού με την εναλλαγή μονοκομματικών Κυβερνήσεων στην εξουσία, που οδηγούσε στην ισχυροποίηση του ρόλου του πρωθυπουργού.

¹ Βλ. Π. Μαντζούφα, [200 χρόνια ελληνικού Συνταγματισμού. Απ' τα επαναστατικά Συντάγματα στην πανδημία: Υπερβάσεις και υστερήσεις στο δρόμο προς ένα φιλελεύθερο και δημοκρατικό Σύνταγμα](#), Book's Journal Φεβρουάριος 2022, και σε: ΔτΑ 93/2022.

III. Ο Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΜΠΝΕΥΣΤΗΣ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΥΠΟΝΟΜΕΥΤΗΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Από την πολυσιδή παρουσία του Βενιζέλου και τη συμβολή του στη διαμόρφωση των θεσμών, ο Ν. Αλιβιζάτος ξεχωρίζει την έντονη συμμετοχή του στη διαδικασία δημιουργίας του Συντάγματος του 1911 και τις αγορεύσεις του για τον σημαντικό ρόλο της δικαστικής λειτουργίας στην προσαρμογή των ατομικών δικαιωμάτων, και ιδιαίτερα την επανίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας που απέκτησε και τη δικαιοδοσία εκλογοδικείου για την εκδίκαση των εκλογικών διαφορών που άνηκε μέχρι τότε στη Βουλή.

Το ΣτΕ καθιερώθηκε το 1929 ως δικαστήριο, έχοντας και ως διοικητική αρμοδιότητα την επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων. Επίσης, ιδιαίτερη μέριμνα έδειξε την περίοδο της πρωθυπουργίας του για την ενίσχυση της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης και με τη δημιουργία του ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου, αρμόδιου για προαγωγές και μεταθέσεις δικαστών.

Στον λόγο του στην πλατεία Συντάγματος, ο Βενιζέλος καταδικάζει την υστέρηση στους βασικούς θεσμούς που πρέπει να έχει ένα σύγχρονο κράτος, προεξαγγέλοντας αναμόρφωση του εμπορικού και αστικού κώδικα και κυρίως του εκπαιδευτικού συστήματος. Ουσιαστικά θέτει στο προσκήνιο την ανάγκη εκσυγχρονισμού των θεσμών, την οποία επεδίωξε με πρωτοπόρα νομοθετήματα, όπως η συνταγματικά κατοχυρωμένη μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων, οι κανόνες για την εργασία γυναικών και ανηλίκων καθώς και οι νόμοι για τα σωματεία, τους συνεταιρισμούς, και τις απαλλοτριώσεις χάριν των ακτημόνων στο πλαίσιο μιας αγροτικής μεταρρύθμισης.

Τις αντιφάσεις της κυρίαρχης αυτής προσωπικότητας επισημαίνει ο Αλιβιζάτος όταν τονίζει τον έντονο πραγματισμό του, που τον οδηγεί σε αλλαγή απόψεων όταν το επιβάλλουν οι συνθήκες. Έτσι από οπαδός του παρεμβατικού και εξισορροπητικού ρόλου του βασιλιά απέναντι στις τυχόν αυθαιρεσίες της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, ο Βενιζέλος την περίοδο του εθνικού διχασμού, και λόγω της διαφωνίας του με τον βασιλιά Κωνσταντίνο, μετατρέπεται σε διαπρύσιο πολέμιο της μοναρχίας. Η στάση αυτή αποτυπώνεται θεσμικά με την πρότασή του –όταν επανήλθε στην εξουσία το 1917– των δώδεκα σημείων για την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911 με σκοπό τη σαφέστερη οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων του μονάρχη, προσπάθεια η οποία δεν ευοδώθηκε λόγω της ήττας του στις εκλογές του 1920. Δείγμα της θεσμικής αμφιθυμίας του ανδρός είναι ότι ενώ πρωτοστατεί στην επανίδρυση ενός κορυφαίου δικαιοκρατικού θεσμού, όπως το ΣτΕ, παράλληλα ενεργοποιεί το 1917 τους ακραία αντισυνταγματικούς και προϋπάρχοντες θεσμούς της εκτόπισης και της απέλασης με βάση αποφάσεις των Επιτροπών Ασφαλείας κατά πολιτικών αντιπάλων, όπως και του ν. 755/1917 που ποινικοποιεί κάθε κριτική στην εξωτερική πολιτική, ενώ θεσπίζει και το περίφημο ιδιώνυμο ως συνέχεια του κατοχυρωτικού του Α. Παπαναστασίου. Τέλος, δεν διστάζει το 1932 να προτείνει αναθεώρηση του Συντάγματος με την εισαγωγή άρθρου αντίστοιχου με το άρθρο 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης για την κήρυξη κατάστασης πολιορκίας.

Η έρευνα στο αρχείο Βενιζέλου οδήγησε τον Αλιβιζάτο να εντοπίσει σημειώσεις του Βενιζέλου περί αναθεώρησης του Συντάγματος προς ένα τύπο πολιτεύματος με ημιπροεδρικά χαρακτηριστικά και ισχυρό Πρόεδρο της Δημοκρατίας, θέση στην οποία σχεδίαζε να μεταπηδήσει ανεπιτυχώς, ενισχύοντας έτσι την εκτελεστική εξουσία.

IV. Ο Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΜΙΑΣ ΙΣΧΥΡΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗΣ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

Η τελευταία αυτή παρατήρηση μας επιτρέπει να περάσουμε στις παρόμοιες θεσμικές παρεμβάσεις που επιχείρησε ο επόμενος αρχιτέκτονας του πολιτεύματος, Κ. Καραμανλής, με την πρόταση της βαθιάς τομής του 1963. Τόσο ο Βενιζέλος στον Μεσοπόλεμο όσο και ο Καραμανλής στη μετεμφυλιακή Ελλάδα θεωρούσαν ότι το συνταγματικό πλαίσιο της εποχής τους ήταν ακατάλληλο να υποδεχθεί τον νέο ρόλο του κράτους και τις αυξανόμενες ανάγκες για δράση μιας ισχυρής Κυβέρνησης. Και οι δύο έβλεπαν το κράτος ως βασικό μοχλό οικονομικής ανάπτυξης αλλά και μεταρρυθμίσεων, και για αυτό απαιτούσαν γρήγορη και αποτελεσματική διοίκηση. Οι Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου (ΠΝΠ) και οι νόμοι-πλαίσια, σε συνδυασμό με την τυποποίηση της διαδικασίας νομοθετικής εξουσιοδότησης, αποτέλεσαν προτάσεις που επρόκειτο να βρουν την εφαρμογή τους στο Σύνταγμα του 1975, καθώς απέτυχε η προσπάθεια να προχωρήσει η αναθεώρηση του Συντάγματος του 1952 με την πρόταση της βαθιάς τομής του 1963. Όπως σημειώνει εύστοχα ο Αλιβιζάτος, βασικός σκοπός του Καραμανλή ήταν να προτείνει μέτρα για την ταχύτερη ψήφιση των νόμων εντός του Κοινοβουλίου (διαδικασίες του «επείγοντος» και του «κατεπείγοντος») με την παράλληλη κατάργηση της επιτροπής εξουσιοδοτήσεων, δηλαδή ενός τμήματος διακοπών της Βουλής αποτελούμενο από 100 βουλευτές που διεκπεραίωνε με βάση το άρθρο 35 του Συντάγματος του 1952 τον μεγαλύτερο όγκο της νομοθετικής παραγωγής. Σκοπός των αλλαγών ήταν να επιτευχθεί ένας ευρύτερος εκσυγχρονισμός της νομοθετικής και διοικητικής λειτουργίας.

Βέβαια η πρόταση για ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας συνοδευόταν και από κεφάλαια –εμπνεύσεως του Κ. Τσάτσου, όπως προκύπτει από το αρχείο Καραμανλή– που αφορούσαν στην απαγόρευση των «ανατρεπτικών» κομμάτων –κόμματα που επεδίωκαν ανατροπή του πολιτεύματος όχι μόνο με τη βία αλλά και με δόλια μέσα–, με απόφαση ενός νεοϊδρυθέντος Συνταγματικού Δικαστηρίου κατά τα πρότυπα του ΘΝ της Βόννης του 1949 με ουσιωδώς, ωστόσο, διαφορετική σύνθεση από αυτό. Αυτή η πρόταση απέβλεπε στον περιορισμό του κομμουνιστικού κινδύνου τον οποίο θεωρούσε ως σημαντική απειλή ο Κ. Τσάτσος. Το ίδιο πρόσωπο, μετέπειτα Πρόεδρος της Δημοκρατίας (ΠτΔ), υπήρξε ο βασικός συντάκτης του σχεδίου Συντάγματος του 1975 μαζί με τον Κ. Παπακωνσταντίνου, πρώτο Πρόεδρο της μεταπολιτευτικής Βουλής. Στο αρχείο του Παπακωνσταντίνου ο Αλιβιζάτος εντόπισε 74σέλιδο σχέδιο Συντάγματος (1973), στο οποίο περιλαμβάνονταν προτάσεις αναθεώρησης του Συντάγματος του 1952, τα περισσότερα στοιχεία του οποίου ενσωματώθηκαν στο κυβερνητικό σχέδιο του Συντάγματος του 1975. Ο Καραμανλής θεωρούσε ότι το Σύνταγμα πρέπει να διαμορφώνεται πρωτίστως από πολιτικούς με πείρα και όχι ειδικούς συνταγματολόγους, διότι μόνο οι πρώτοι γνωρίζουν τις ανάγκες της πολιτικής ζωής και τα προς επίλυση προβλήματα, ενώ οι δεύτεροι πρέπει να έχουν επικουρικό ρόλο.

Στο πνεύμα αυτό ο Καραμανλής υπεραμύνθηκε των υπερεξουσιών του ΠτΔ, αρνούμενος ότι υπερβαίνουν τις ρυθμιστικές του αρμοδιότητες και αποβλέποντας, ήδη από τότε, στη μελλοντική μεταπήδησή του στην Προεδρία, όπως βεβαιώνει ο Κ. Τσάτσος στη μετά θάνατο εκδοθείσα αυτο-

βιογραφία του². Ως προς το μακροβιότερο και κατά κοινή ομολογία αρτιότερο Σύνταγμα του νεο-ελληνικού κράτους του 1975 έχουν λεχθεί σχεδόν τα πάντα, γι' αυτό ο Ν. Αλιβιζάτος περιορίζεται στην επισήμανση της πρόνοιας του άρθρου 28 για τη συνταγματική ένταξή μας στην τότε ΕΟΚ και για την τυποποίηση της νομοθετικής διαδικασίας ώστε να ανταποκρίνεται σε έκτακτες ανάγκες με τις ΠΝΠ, που φάνηκαν χρήσιμες και στην οικονομική κρίση την περίοδο της πανδημίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο Ν. Αλιβιζάτος στο βιβλίο του νομίζω ότι πέτυχε να αποδείξει ότι όλα τα πολιτεύματα αποτελούν υβρίδια θεσμών, τα βασικά γνωρίσματα των οποίων διαμορφώθηκαν ιστορικά σε μια μακρά διαδικασία που ξεκινάει –αν πρέπει να βάλουμε ως σημείο εκκίνησης τη δημιουργία των νεωτερικών εθνών-κρατών και τα Συντάγματα που τα πλαισίωσαν– από τις μεγάλες επαναστάσεις, αμερικανική και γαλλική και φτάνει μέχρι τις μέρες μας. Ίσως, στην περίπτωση μας η απουσία θεσμών οργανωμένου κράτους και κοινωνίας πολιτών –εξαιρουμένων των αμφιλεγόμενης δημοκρατικότητας κοινοτικών θεσμών της τουρκοκρατίας– λειτούργησε απελευθερωτικά, επιτρέποντας –όπως αποτυπώθηκε στα επαναστατικά Συντάγματα του 1821– στους επαναστατημένους Έλληνες να χαράξουν μια δική τους δημοκρατική πορεία, η οποία όμως δεν συνεχίστηκε όταν κατακτήθηκε η ανεξαρτησία του νέου κράτους. Αν υπάρχει μια ιδιαιτερότητα στην ελληνική περίπτωση που επιβάλλει να στρέψουμε την προσοχή μας στους ηγέτες, είναι το γεγονός ότι οι μεγάλες μεταβολές στους κρατικούς θεσμούς απέρρεαν από κοινωνικές και οικονομικές κρίσεις που έθεταν σε δοκιμασία την ίδια την υπόσταση του κράτους μας ως ξεχωριστής εθνικής οντότητας. Έτσι, αποκτήσαμε την ανεξαρτησία μας μέσα από έναν εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, δεχθήκαμε μια βασιλεία ως σανίδα σωτηρίας για να ξεφύγουμε από τα εμφύλια πάθη, ενώ επαναστατώντας κατοχυρώσαμε τα τρία πρώτα Συντάγματά μας (1844, 1864, 1911), αποφεύγοντας την κατάρρευση. Τα τρία βασικά κράτη από τα οποία εμπνευστήκαμε, η Αγγλία, η Γαλλία και η Αμερική, είχαν σε μεγάλο βαθμό παγιώσει τους βασικούς κρατικούς θεσμούς από το 18ο αιώνα, ενώ τα υπόλοιπα κράτη της Δύσης, ανεξαρτήτως της εθνικής τους ολοκλήρωσης, είχαν εμποδωμένους αστικούς θεσμούς στην οικονομία και στο κράτος. Είχαμε επομένως πρότυπα προς έμπνευση, αν και απουσίαζαν οι γηγενείς αστικές παραδόσεις και δεν μετείχαμε παρά μόνο περιορισμένα και μέσω των απόδημων Ελλήνων στην Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό. Ωστόσο, πετύχαμε να διαμορφώσουμε μια πρώιμη κοινοβουλευτική παράδοση που παραξένευσε πολλούς, διότι δεν στηριζόταν σε μια αναπτυγμένη οικονομία και σε μια ισχυρή κοινωνία πολιτών, παράδοση που είχε την επιρροή της στη δημοκρατική αντίληψη των Ελλήνων και στην εξοικείωσή τους με τον θεσμό των εκλογών, ως του τρόπου της νόμιμης εναλλαγής των κομμάτων στην εξουσία. Αυτή η παράδοση, σημειώνει ο Αλιβιζάτος, μας επέτρεπε να επανερχόμαστε στην κοινοβουλευτική ομαλότητα, ιδίως στη Μεταπολίτευση, παρά τα δίσεκτα χρόνια μιας καχεκτικής δημοκρατίας που διανύσαμε μέσα στον εικοστό αιώνα.

Μπορεί ο αγώνας της εθνικής ολοκλήρωσης και το όραμα της μεγάλης ιδέας να έδωσαν χαρακτηριστικά εξωστρέφειας στο έθνος, ωστόσο, το επίσης ισχυρό αίτημα για τη δημιουργία σύγ-

² Βλ. Κ. Τσάτσο, *Λογοδοσία μιας ζωής*, 2019.

χρονου κράτους με λειτουργικούς θεσμούς ήταν εξίσου ζωντανό. Εδώ έρχονται οι αρχιτέκτονες του πολιτεύματος, δηλαδή ισχυρές πολιτικές προσωπικότητες που εξέφραζαν την εποχή τους και ταυτόχρονα την υπερέβαιναν, διότι μπορούσαν να αρθούν πάνω από τη συγκυρία και να συνομιλήσουν με την ιστορία. Οι άνθρωποι αυτοί –που ήταν ταυτόχρονα Έλληνες και ξένοι όπως γράφει ο R. Beaton³ για Μαυροκορδάτο, Καποδίστρια και Βενιζέλο– ξεχώρισαν διότι μπόρεσαν –παρά την εμπλοκή τους με τις ανάγκες της τρέχουσας πολιτικής– να δουν την Ελλάδα στην προοπτική του χρόνου και να μεθοδεύσουν την ένταξή της στην ομάδα των ανεπτυγμένων δυτικών κρατών. Σε κανενός τη συνείδηση δεν βάραιναν διλήμματα υπαρξιακού τύπου για το αν πρέπει η χώρα να εμπνευστεί από την Ανατολή ή αμφιβολίες για το αν ανήκει στη Δύση. Είχαν κάνει αμετάκλητα τη δεύτερη επιλογή. Είχαν, επίσης, συνείδηση των γεωπολιτικών συνθηκών, της γεωγραφίας αλλά και των νοοτροπιών και των ηθών των συμπολιτών τους, με τα οποία οι ίδιοι ως προσωπικότητες ήταν μάλλον ασύμβατοι. Μπόρεσαν να κάνουν τις υπερβάσεις, να πάρουν απόσταση από τα πράγματα και να ρισκάρουν μετά λόγου γνώσεως, γι' αυτό και αμφισβητήθηκαν στην εποχή τους, μέχρι να αποκατασταθούν ιστορικά. Αυτή είναι η μοίρα των πρωτοπόρων, την οποία σκιαγράφησε με ακρίβεια και πνευματική εντιμότητα ο Ν. Αλιβιζάτος. □

³ Βλ. R. Beaton, *ΕΛΛΑΔΑ, η βιογραφία ενός σύγχρονου έθνους*, 2020.